Debreczeni Attila

Remény s emlékezet: egy Vörösmarty-vers motivikus és mitikus háttéréről

Vörösmarty és Kölcsey mintegy két év különbséggel, egymástól függetlenül majdnem azonos című két verset írt. Mindössze egy *s* a különbség. A Vörösmartyé a *Remény s emlékezet* címet viseli és 1822-es, Kölcsey *Remény, Emlékezet* című költeménye pedig 1824-es. S ők sem állnak egyedül, hiszen a megelőző időszakban nagy számban lehet, ha nem is feltétlenül azonos című, de azonos tematikájú szövegeket találni. A következő rövid gondolatmenet e tematika összefüggéseihez szeretne némi adalékot nyújtani. Induljunk ki, természetesen, a Vörösmarty-versből.

Vörösmarty Mihály: *Remény s emlékezet*

Meddig vezérlitek háborgó éltemet,
Meddig lebeghet még hajócskám köztetek,
Remény, emlékezet? –

Te, a lecsendesült lélek tulajdona,
Mely áldva lengsz körül magányos dombomon,
Elmúltak szelleme,

Ha majd szorúlni kezd lélekzetem, s nehéz
Fájdalmaim között végkínomat nyögöm,
Eljősz-e menteni?

S mint a hanyatló nap földünk tanyáira,
Lövelsz-e nyugtató sugárokat felém
Szememnek húnytakor?

S te, mely az alkonyban, s hajnal hasadtakor
A híg homály közül remegve szállsz alá
Ingócska lábadon,

Remény, az öldöklő bánatban enyhádó,
És a leendőkben gyönyörrel biztató,
Kisérsz-e síromig?

Lelkemnek adsz-e majd teljes vigasztalást,
Rebegve záródó ajkamnak édesen
Enyésző hangokat?

Oh! adsz-e fényt ha majd nem látom a napot,
S irtóztató setét nyom; adsz-e virradást,
Ha itt leszáll napom?

Egek! – tán tiltva nincs hozzátok szólanom –
 Hagyjátok meg e két csillagzatot nekem
 Az élet tengerén.

Remény, emlékezet vidítsa lelkemet,
 S ha ez leszáll, amaz derüljön ékesebb
 Lánggal bajom felé,

Mint hajdan a dicső görögségnek csere
 Fényben derültek a széllal küzdő vizen
 Tyndárnak ikrei.

A vers motívumai

A költemény a *tenger*, a *sír*, valamint a *nap* motívumaira épül, ezekhez kapcsolódnak meghatározott mozgásképzetek, továbbá Kasztór és Polüdeukész (közismertebb nevén Pollux) mitikus alakjai. Az első és az utolsó három szakaszt a háborgó tengeren hánykódó hajó toposza határozza meg: a Remény és az Emlékezet mint vezérlő csillagok kísérik az embert az „élet tengerén”. A keretbe foglalt közezső hét strófa e vezérlő csillagokat szólítja meg egyenként, a hétből az első három az Emlékezetet, a következő négy pedig a Reményt. E részekben egyaránt a sír motívuma áll a középpontban, vagyis a keret folytonosságot, az élet folyamatát jelképező háborgó tenger-toposza helyett az életút végpontjára kerül a hangsúly. A dinamikát a nap motívuma hordozza, amelyhez meghatározott mozgásképzetek társulnak. Az Emlékezet a hanyatló nap képzetével fonódik össze, s az ember végső óráján a múlta visszarévedve enyhülést ad. A Remény a hajnalhasadtával kapcsolódik össze, s egészen a sírig kísérvén az embert hoz ugyancsak enyhülést (ugyanígy jelenik meg a nem sokkal későbbi *A reményhez* című versben is). A Reményt megszólító négy versszaknak azonban csak az első felében érvényes ez a képzet, a másik két szakaszban egy finom áttűnéssel a földi remény a halhatatlanság reményévé válik. Ez az áttűnés ugyancsak a nap motívuma által történik: az alkonyat egyben virradat is lehet, egy új élet hajnala („adsz-e virradást, / Ha itt leszáll napom?”).

A költemény utolsó versszakában mitológiai hasonlat bomlik ki: a Remény és az Emlékezet mint „Tyndárnak ikrei” jelennek meg. Tündareusz spártai király ikerfiáról van itt szó, Kasztórról és Polüdeukésről. Ez utóbbi persze nem tulajdon gyermeke Tündareusznak, hanem Zeusz fia. Zeusz ugyanis, a legelterjedtebb mítoszváltozat szerint, Tündareusz feleségét, Lédát hatyú formájában – amint mondani szokták – meglátogatta, de még ugyanazon az estén maga a király is meglátogatta Lédát, így annak tojásból kikelő ikrei részben földi, részben isteni eredetűek. Kasztór és Polüdeukész olyannyira elválaszthatatlanok voltak, hogy a halhatatlan Polüdeukész nem akart megválni Kasztórtól annak halála után sem, engedélyt nyert Zeusztól, hogy felváltva töltsék napjaikat az al-, illetve felvilágban, s jutalmul még a csillagképek közé is emelte képmásukat, így keletkezett az Ikrek csillagkép. Az ikerpár a hajósok védistenévé vált: lecsitították a háborgó tengert és kivezették a bajba került hajósokat a viharból, megjelenésüket verébráj és fényjelenség kísérte.

A vers elsőrendűen mint a hajósok védisteneit idézi meg „Tyndárnak ikrei”-t, s vonatkoztatja e mítikus szimbólumot a háborgó tengeren hanykódó hajó toposzára. Ez a jelentés már az első versszak „vezérlitek” kifejezésében feltűnik, majd a keret zárórészének elején, a 9. szakaszban tovább pontosítódik a „két csillagzat” megnevezésben. Ugyanakkor a mítosz egy másik értelme is hangsúlyozódik, noha ez kevésbé áll az előtérben. Kasztór és Polüdeukész ugyanis együttesen két világhoz tartoznak, az égihez és a földihez, s e kettősségükben közvetítők a két szféra között. A Remény és Emlékezet mítoszaként ez maguknak a fogalmaknak a kettős státuszát, kettős kötődését jelenti.

Múlt és jövő – ég és föld

A Remény és az Emlékezet fogalmai alapvetően az időben léteznek, elsődlegesen idővonatkozásuk a meghatározó. A jelenből való visszatekintetés az Emlékezet, a jelenhez képest a jövőre vonatkozó ígéret a Remény. Vörösmarty költeményében a jelen hol folyamatként, hol időpillanatként tűnik fel: a keretversszakok az élet tengere képzetben folyamatként ábrázolják a jelent, míg a 2–8. szakaszokban a jelen inkább az elmúlás pillanata. A Remény és az Emlékezet fogalmai az így felfogott *jelen*-ekre vonatkoznak. Ebből viszont az is következik, hogy idővonatkozásuk igazából csak az elmúlás viszonylatában erőteljes: a sír mint kilátópont teszi lehetővé a hátra-, illetve az előretekintést. A keret folyamatként felfogott jelenében viszont vezérlőcsillagokként jelennek meg Remény és Emlékezet képzetei, vagyis éppen nem idővonatkozásuk hangsúlyozódik, hiszen a folyamatos jelennel analóg módon, de másik létszinten tűnnek elének. „Égi tünemények” ők, amelyek a földi világgal kommunikálnak. (Persze már a 8. szakasz halhatatlanság-reményében megjelenik ez a vonatkozás, vagyis a tulajdonképpeni előretekintés már átformálódik „felfelé” tekintéssé, a 6. szakaszban pedig a „síríg gyönyörrel biztató” remény a folyamatos jelen képét csúsztatja rá az elmúlás időpillanatára.) Az ember múltban és jövőben, ég és föld között létezik, territórium a mulandó és romlékony. A Remény és Emlékezet e tragikus léthelyzet szimbolikus ikerképzete, biztatást és vigaszt nyújt a feloldhatatlan feloldásának elemi erejű törekvéseként.

Kölcsey versében ezzel szemben a feloldhatatlanság belátásának élménye uralodik. A „Két Génusz”, mely „Éltünk rögzös határain vezet”, eredendően nem képes erre: „Vigasztalást egyik sem ad.” Az Emlékezet csak újra előhossa a hajdanvolt kínokat, a Remény pedig be nem teljesülő ígéretekkkel biztat. Nem marad más, mint sztoikus önkorlátozással elfordulni e Génuszoktól: „Rosszat ne félj, s ne kívánj jót / Múlt és jövő közül; / Öleld meg a jelenvalót.” Kölcsey költeményében csak egy létszint van, csak az idővonatkozás az érvényes. Az égi szféra, s az azzal kommunikálni tudó közvetítők hiányában az idő hatalma megkérdőjelezhetetlen, kilépni belőle nem lehet.

Hasonló (bár természetesen sok tekintetben más) elképzelés jegyében született Katona József *Idő* című verse is. Múlt és Jövő itt „csak semmi”, hiszen a „Jelenvaló” bír egyedül léttel. Minthogy azonban a jelen nem kínál örömet, a jövő pedig pusztán kecsegtet azzal, s csakis a múlt szült „örömnapokat”, így a lét és semmi diametrális ellentétben vannak örömmel és gyásszal. Remény és Emlékezet csak a

semmire vonatkoznak, vagyis valójában maguk sem bírnak léttel. Az időbeliség eme kitüntetett, kizárólagos szerepe figyelhető meg Katona más verseiben is.

Szemere Pál szonettjeiben ezekkel szemben az ég és föld vonatkozási rendszere érvényes. Az *Emlékezet*ben egy „istenség varázskéze”-ként jelenik meg a címadó fogalom, amely „elsüllyedt rózsapályák” „visszabájlására” képes. Mégis elutasítja e „bájló képzetet”, hogy ne kelljen újraélnie elvesztése fájdalmát. A *Remény* című szonettben e „szép esttünemény”-től várja kínjai enyhülését, azt, hogy „Endymionként” „istenálmokat” élhessen. Múlt és jövő itt csak állapotok, amelyek az égi örömet testesítik, testesíthetik meg. Valójában nincs idővonatkozásuk, égi eszmény és földi valóság viszonyrendszerében gondolhatóak el.

Az említett versek mindegyike elvont fogalmakat szólított meg, ezek a fogalmak álltak a költői gondolatmenet középpontjában. Egyik sem allegorizált azonban, egységesen a filozofikus meditáció és a mitikus létértelmezés irányába mozdultak el. A példák szaporíthatóak lennének a korabeli költészetből, most azonban inkább a mitizálás mibenlétére vessünk egy pillantást, általánosabb tanulságokat keresvén.

Költészet és mítosz

A XVIII–XIX. század fordulójának költészete lényegileg mitikus költészetnek tekinthető, a korszak legjelentősebb európai és magyar életműveit figyelembe véve. Természetesen nem arra gondolok, hogy a versek tele vannak mitológiai utalásokkal, istenek neveivel, olümposzi helyszínekkel stb., ez korábban legalább ennyire jellemző volt, s az iskolás klasszicizmusnak éppúgy a sajátja volt, mint a művelt irodalmiságnak. E kor költői az örököt, a végtelent, az eszményt keresték s akarták művé formálni. A költészet számukra a megérzékített örökkévalóság, az örökkévalóság pedig leginkább a mítoszban érzékitődhet meg. Amint Schelling mondja: „*A mitológia minden művészet szükséges feltétele és első anyaga*”, a művészet „az abszolútum megjelenítése az elhatárolásban, az abszolútum megszüntetése nélkül. Erre az ellentmondásra csak az istenek ideájában van megoldás, mert maguknak az isteneknek szintén nem lehet független, valóban objektív egzisztenciája, hacsak nem a teljes kibontakozás valamilyen önálló világgá és a költészet egészévé, amelyet mitológiának neveznek.”¹

A mítosz közvetít érzéki és isteni, földi és égi, valóság és ideál között. A századforduló költészetében éppen azok a mitikus alakok fordulnak elő leggyakrabban, amelyek mindkét világhoz tartoznak, s így a megosztottság és az egység megérzékítésére egyaránt alkalmasak. A magyar irodalomban az 1780-as évek végétől kezdődően erős ez a tendencia, olyannyira, hogy még az 1810-es évek költészetében is jelentősnek mondható, amint az idézett példákból is kitűnik. Persze a XVIII. század vége és a XIX. század eleje között lényegi különbségek észlelhetők, de az egymásba fonódottság így is elég nyilvánvalónak látszik. Jól szemléltethető mindez egy mitikus példán keresztül.

¹ Schelling 1991. 110–111.

A századfordulón az egyik legkedveltebb költői mítosz Psyché története volt, elegendő talán csak Kazinczyra és Csokonaira utalnunk. Psyché két létszféra között lebegett, földi lányként Ámor szerelmét bírta. Ámor végső csókja számára egyszerre hozta a halált és az örök életet, vagyis földi halálában újraéledt egy ideális létezés számára. A Szemere idézett versében feltűnt, de Kölcsseynél, Katonánál másutt ugyancsak fontos szerephez jutó Endümion-mítosz első ránézésre nagyon hasonló ehhez: egy halandó és egy istennő szerelmében két létszféra egyesül és szembesül. Itt azonban nem nyeri el az öröklétet a halandó Endümion, hanem örök álomban lebeg a két szféra között, egyikben sem lévén otthon már. A mítoszválasztásban tetten érhető szemlélet átértelmeződésként ragadható meg. Az új században fellépő ifjú nemzedék, Kölcsseiek, Szemeréék az előttük járók által megújított költői nyelven szólaltak meg, de annak ideálvilágot teremtő eszményítése immár reflektálttá vált számukra. Még fogva tartotta őket e nyelvileg adott világlátás, de nézőpontjuk már kimozdult a teljes azonosulás pozíciójából, s ez a mítoszválasztás mellett az idő problematikájának felnövekedésében is tetten érhető: az állandó változás lineáris időfogalma elmorzsolja az időtlen eszményt.

Vörösmarty, noha Kölcsseiekhez képest fiatalabb nemzedéket képviselt, szintén erősen kötődött a századforduló érzékeny költészetének világához. *Remény s emlékezet* című verse múlt és jövő, illetve ég és föld viszonyrendszerében egyaránt értelmeződik, de inkább ez utóbbi válik dominánssá, ahogy a mítikus vonatkozás is sugallja. Éppen ez az a vonulata költészetének, amely az 1820-as évek elejétől kezdve egyre erőteljesebbé válik, egészen a *Csongor és Tündével* bezárólag. A *földi menny* eszméje persze a továbbiakban is fel-feltűnik műveiben, de amint azt Martinkó András kimutatta, ezt követően épp a transzformációk a jellemzőek, a történetiség megnövekvő jelentősége jegyében. A *Remény s emlékezet* mindenesetre arra vall, amint azt e rövid és vázlatos gondolatmenet is jelezni kívánta, hogy Vörösmarty ifjúkori költészetét mélyen befolyásolta a századfordulón kialakult látásmód és nyelvhasználat, olyannyira, hogy ezt lényegi kontextusként érdemes számba venni az életmű vizsgálata során.